

A „kicenzúrázott” költők egy része megérte azt a kort, amelyben több tere van az őszinte szónak. Verseik, melyeket annak idején tiltottak, 1945 óta sorra-rendre napvilágra kerülnek, van amelyik előbb, s van amelyik csak több, mint két évtized múltán. A „túlélők” a régi utat folytatják, hűek maradtak régi, üldözött eszményeikhez.

Benjamin László verseit a háborús években szinte majd mindegyik szocialista antológiában felleljük: az *Új atmanach*, *Hét hang*, *Magatartás*, *Március*, *Mérlék*, *Munkáskultúra*, *12 költő*, *Tollal és szerszámmal* kötetekben. Mint Benjamin László visszaemlékszik erre a korszakra, neki mint fiatalon nem túl termékeny költőnek aránylag kevés dolga akadt a cenzúrával. 1939-ben, a háborús cenzúra bevezetésekor két versét húzta ki a cenzor, az egyik, az *Előszó* című kötetben már előzőleg megjelent, de az 1940-es *Népszava Naptár*ból törölték, a másik, a *Három testvér* című a *Népszavában* jelent volna meg, de ezt sem engedélyezte a cenzúra. „Az egyetlen kézirat ottragadt valahol a szerkesztőségben, emlékezetemben csak egy-egy fozslány maradt belőle — írja a költő, két és fél évtizeddel a tiltás után. Emlékszem továbbá, hogy *Om mani padme hum* című versem — mely később a munkásírók egyik antológiájában eredeti címen megjelent (*Mérlék*, 1942) — három héten keresztül három különböző címmel ment a *Népszavától* a cenzorhoz, sikertelenül. Hasonlóan járt *Egy nemzedék* című versem is. Két vagy három esetre emlékszem, amikor — gyakorlatilag közölhetetlenné téve — „A törölt részek kivételével engedélyezem” pecséttel érkezett vissza verskéziratom. Szerencsésebbek voltunk a munkásírók kiadványaival az ügyészségen, ott ugyanis dolgozott egy dr. Szabó Zoltán nevű, jóindulatú cenzor (nem azonos a falukutató Sz. Z.-al.) s általában úgy ügyeskedtünk, hogy a cenzúrázandó anyag hozzá kerüljön; így jelent meg ezekben a kiadványokban, a mások s magam több írása, amely a *Népszavában* nem jelenhetett meg.” (1968. ápr. 10. levél) „Voltak verseim, melyeket a *Népszava* el sem küldött cenzúrára, annyira reménytelennek vélte. Ilyen volt *A nyári naplóból* című vers, amely még egyik kiadványunkban megjelent; valamivel a német megszállás előtt írtam a *Túlétem* című verset — ezt reménytelennek találva, fel sem küldték, csak a felszabadulás után jelent meg... Mellélkelten küldöm egyetlen megmaradt cenzúra-emlékemet; talán azért tettem el éppen ezt, mivel az ilyenfajta cenzúrázás — „engedélyezés” — dühítőbb volt a teljes törlésnél is.” (1968. ápr. 23-i levél):

Nyujtózik már

Nyujtózik már a fű a réteken,
begyógyulnak lassan a csűf sebek.
Izmos négerleány cirógatott
melleiként feszülnek a hegyek
s langyos esők, virágok, napsütés!
Csupa békés hír, kedves üzenet.
Milyen gyönyörű volna a világ,
ha nem volnának rajta emberek.

Határim a konyha és a gvár.
Szűken osztott napjaim morzsolom.
Verset írok. Ujságot olvasok.
Tünődöm ismeretlen sorsomon.
És jaj, kis ember, az emberiség
jövőjeért aggódom, jó rokon,
szelíd fiú, ki rémülten lesi
részeg apját a kocsaablakon.

(A második szakasz piros ceruzával keresztben áthúzva, felül pedig a körbélyegző, „A törölt részek kivételével engedélyezem.”)

1927-ben jelent meg *Brichta* Cézár első és egyetlen kötete, saját kiadásában, az *Egy-szerű énekek* szerény címmel.

„... a tiétek minden szó — minden sóhaj
kiáltás — hang és elfúló remegés
testvéreim...”

— talán ezek a legjellemzőbb sorai, amelyek négy évtizeddel ezelőtt foglalták össze az akkor induló fiatal költő ars poeticá-ját.

József Attila a *Nyugat* 1928. június 16-i számában elemző bírálatot írt róla, nem rejtve véka alá kifogásait sem, de kritikájának lényege Brichta tehetségének elismerése volt. A recenziót általános elvi megállapítással kezdte — „a formai szempontoktól eltekintve, minden szocialista pretenzióval fellépő költővel kapcsolatban — éppen a szocializmus érdekében — elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy mennyiben élte át a szocializmust mint költészetet, vagy pontosabban szólván, eszmei tartalmát mennyiben sikerült lelkivé változtatnia” — írja József Attila, majd utána így folytatja: „Brichta tehetséges, illetve megvan az a belső diszpozíciója, amelynél a költő kezdődik . . . mindenütt akadnak olyan versrészletei, sőt egész versei is (pl. *Holnapok hitével szívemben, Én őseim . . .*), amelyek komoly figyelmet érdemelnek . . .”

A *Népszavában*, 1928. december 16-án Braun Soma elismeréssel értékelte a kötetet: „. . . verseit ismeri lapunk közönsége, a proletársorsról írt költeményeit szereti és az író-t a maga írójának tartja.”

1902 decemberében született, apja asztalos volt. Tüdőgyulladásban halt meg, korán. Özvegy édesanyja egyedül nevelte, rokonoknál cselédeskedvén. Mire Brichta Cézár tizenkét éves lett, édesanyja belepusztult a reménytelen robotba. Pesti nagybátyjánál nevelkedett ezután. Önéletrajzában így ír ezekről az évekről: „. . . ebben az időben tört ki az első világháború, és a háború borzalmai összeolvadtak az én egyéni sorsommal. Félénk voltam, magányos, visszavonult . . . 1920-ban kezdtem írogatni, magamnak . . . irodalmi munkásságom mellett természetesen élnem is kellett. Dolgoztam irodában, ügynökösködtem, és munka nélkül is voltam rengeteget . . . aztán ahány munkatábor csak volt, valamennyiben résztvettem . . .”

Első verseit a *Népszavának* küldte, s 1927. április 4-én jelent meg a lapban első verse.

Szelíd, halkszavú költő — de a két világháború közötti korszak hivatalos képviselőinek mégis „feltűnik”. Az *Ujság* 1928. május 5-i számának kisebb hírei között olvassuk, hogy a rendőrség betiltotta Förstner Magda táncprodukcióját a *Magyar Békeegyesület Fórum* csoportjának irodalmi előadásán. „Ezen a közönségre is fölülte kellemetlen hafást tevő incidensen kívül Brichta Cézár egy verse volt az, amelynél a rendőrség megbízottja akadályokat támasztott . . .” *Pérez* című verse azonban el sem jutott odáig, hogy a hatóságoknak feltűnhetett volna — e versben nyersen, reálisan fejezi ki „a kapitalizmusban minden áruvá válik” — elméletet — a *Népszava* ugyanis nem merete leköszölni a verset. Tanúsítja ezt a lap 1929. május 24-i számában olvasható „Szerkesztői üzenetek” rovat, melyben az Ilyés Gyulának szóló „sziveskedjék bennünket alkalomadtán fölkeresni” szöveg mellett a következő sorok szerepelnek: „B. C. (*Pérez!*) Szép, de nem számol a jelenlegi sajtóviszonyokkal.”

1944-ben a szerkesztőség több harcos baloldali költő és író írásaival együtt Brichta Cézár versét is felküldte a cenzúrára, s bár a vers igazán csak áttételesen érzékeltette az akkori rettenetet, a cenzúra nem engedélyezte közlését:

Szomorú ember

Mondják valaha víg volt ő is
ugrált a zöld gyepen
és vígan futott pufók labdák után
beszéli a felhőkkel diskurált
versenyfüttyentett a madárral
és tapsolt az esti szélnek —
susogják — szeretett valakit a földön
és áradó jószág fogta el szívét
jó szóra meleg örömré —
meséli gyerekekkel szaladt
versenyfüttyentett a síneken —
friss lányhoz borult a mezőn
az emberekhez kitérte szívét
és a vérét bolond tavasz tüzelte —
ki küldte ellene a rettegő ősz
ki oltotta el a lángoló tüzet
szép büszke arca föld felé hajolt
és sima hátára úgy szaladt a púp
mint szöges kereszt —
talán a föld sebét cipeli
vagy a könnyeket viszi görnyedőn

szeme körül már tenger a ránc
és el sem hiszi hogy egy békülő tenyér
úgy megcsiklandná életét
hogy fölvihogna benne az elfojtott tavasz
és kacagna boldogan mint a nap
ki fölszaladt
fejünk fölött . . .

A régi utat folytatja ma is a hetvenedik életévén túllépett *Bródy László*. Első kritikusi között *Kosztolányi Dezső*, *Szép Ernő*, *Fodor József*, *Kárpáti Aurél* nevét olvashatjuk, s a *Nyugatban* is megtaláljuk verseit. 1919 szeptemberében, közvetlenül a Tanácsköztársaság leverése után, a legveszélyesebb napokban írta s jelentette meg a *Roboz* fivérek éles fehérterror ellenes röpiratában a „Pesti Életben” — el is kobozták minden számát — *Hazátlanul* című versét, mely ezekben az időkben az első nyomtatásban megjelent tiltakozó vers volt a fehérterror, az antiszemitizmus, az ellenforradalom ellen.

. . . „Ó csak magyar ne, csak
magyar ne, jaj!
Hol balsors nő a termőföld
fölött!
Három halom hol bánatot
nyilall!
Hol négy folyó csak átkot
hőmpölyög!” . . .

Bródy a huszas évek derekán megszerezte a jogi doktorátust és mint ügyvéd kereste meg kenyerét. A korabeli lapok, kezdve a *Hét*-tel, egymás után közölték verseit (*Pesti Napló*, *A Nap*, majd *Nyugat*, *Hét*, *Népszava*, *Múlt és Jövő*, *Magyar Hírlap*, *Szívárvány* stb.) s később, a felszabadulás után is sok versét közölték, de kötete az 1945 előttiekkel szemben — amikor hat önálló könyvvel jelentkezett — az 1945-ben kiadásra került *Estendők* után nem jelent meg. Neve nem szerepel az irodalomtörténetekben, pedig éppen a háború idején született költeményei értékes részét képezik a magyar antifasiszta költészetnek. A negyvenes években írta egyéni hangú, bátor filozofikus verseit, a kor-okozta nyomás miatt sokszor allegorikus formában. Tematikája: a fasizmus embertelensége, a sárga csillag gyalázata, a diktátorok elleni gyűlölet — a humánus áhítása, a költői-emberi lelkiismeret ébresztése.

Kitűnőek élesen ironikus hangú, találó hasonlatokkal tele politikai versei, mint például *Az örült mázoló*, vagy a *Mussoliniról szóló Portré*.

Tintacsöppek című ciklusából a következő részletet törölte a cenzor:

Körmönfontan virágokat neveltek,
az illatokat tenyészítetek és
addig pihen gödrében zsebeteknek
a revolver, a méreg és a kés.

(*Kéltakiak*)

A *Népszava* „kicenzúrázott” költői között találjuk *Cserhányi Pál* szarvasi munkást — ma a *Békésmegyei Népujság* szerkesztője —. Annak idején több versét közölte a lap, de voltak tiltott versei is, mint például a most megtalált, *Az új mérték*, mely mint munkásmozgalmi dokumentum érdekes:

Mi nem nézzük ki más szeméből
a könnyeket és a „pofánkra”
nem kell a verejtéket kenni!

Mi nem kocsmasztalnál sírunk:
mi ádáz harcot vívunk minden
percért! s minden talpalatnyi helyért.

A szót se cifrázzuk s nem szövünk
léha, ostoba álmokat . . . Ezért
más a fajtánk, ezért új a dalunk!

S a mi mértékünket gyár üvölti,
puszta dobja szilajon. Ez az új
mérték! ezt énekeljük mi.

Mint költő, az „elsüllyedt irodalom”-ba tartozik Erdődy János is. A húszas évek végétől kezdve jelentek meg versei, elbeszélései, cikkei. 1930-tól egészen 1948-ig a *Népszavánál* dolgozott, s közben 1939-től, mint belső munkatárs, a művészeti rovat vezetője és éjszakai szerkesztő, éppen a legnehezebb időkben.

Írásait megtaláljuk a korabeli szocialista antológiákban, így például az *Irodalmi tanulmányok*, *A Munkás könyve* kötetekben, a *Népszava* naptárakban. A *Hét hang* című antológiát — a magyar királyi ügyészség pecsétje ma is látható rajta — Kállai Gyulával együtt szerkesztette.

S mivel akkor az őszinte szó nemcsak veszélyes, hanem szinte lehetetlen volt, Erdődy Villon mezébe öltözött. 1940-ben a *Népszava* Könyvkereskedés kiadásában jelent meg *Villon a költő huszonnégy verse, amelyeket halála után négy és félszáz évvel írt Erdődy János*. Az olvasó kézbeveszi a kis kötetet s rögtön szembetűnik: a címben jelzett 24 vers helyett 21-et talál.

A három vers kihagyásával nem elégedett meg a cenzor, az engedélyezetteket is megcsonkította. Találkozunk azonban a cenzúra kijátszásának ötletes megoldásával is: a versek egyenként átcsúsztak a cenzúrán, a költő jónak látta mindenütt aláírni a pontos dátumot, így a kötet olvasója a *Népszavát* elővéve könnyen megtalálja a kihagyott részeket. A *Kérelem a magas Bírósághoz a költőkkel való elbánás tárgyában* című vers első szakasza után frappáns módon a második szakasz helyett „Miért harcolunk? Szébb, jobb életért a munkásság fölemelkedéséért!” szövegű hirdetés látható a kötetben, alatta a dátum 1939. június 25. S a *Népszava* e számában megtaláljuk a vers befejező részét:

Jószívvel állt ki vélem szócsatára
Utáltak és remegett minden gyáva
Villon nevétől, ki a sanda hóhér
Prédája volt, csavargók társa, csókért,
Hitért és versért mindig kész csatára.
Vagy ötszáz év röpült el már felettem,

Besüppedt sírból útrakelt a testem:
Szőke Dunánál újra megszülettem.
Dalolnék most is, nyugtalan, szüntelen,
Igazságról és becstelen, gazember
Gazságáról . . . nem érdemes! A kender
Nem érik már a költőnek hurokká,
A költőt csak a börtön rácsa várja,
A költő ma lenézett senki, árva,
Nem a bitó, csak börtön vigyorog rá.

Ajánlás:

Bíró uram, csak annyit kérek tőled,
Vedd el felőlünk börtön szegényét,
Ne zárj csupán tömlőcbe. A költőnek
Add vissza büszke hóhér-kötélét!

Háborús cenzúraanyagunkban a következő két versét találtuk:

A lárma csöndje

A végtelenbe nyúló uccát járom,
mint nyughatatlan hajnali kísértet,
hátam mögött a lomha gond, kíséretet,
nyakamban lóg magányom, mint a járom.
Az ucca végén látni: színezüstszal
megcsillan már a piszkosszürke égen,
hajnalba fordul most az éj fehéren,
meredt kéményből rongyos barna füst száll.

A szennyes órát hányszor énekeltem,
ó, hányszor énekeltem már a hajnalt,
hány tépett rímet, mennyi rossz, fanyar dalt
daloltam róla, vágyva és betelten:
kivántam és ellöktem, gyúlt haraggal,
nincs vége még a vágyó fáradásnak,
mert vártam: újat hoz talán a más nap
és tudtam: nem hoz újat még a nappal.

Úgy zúg a szél köröskörül, Európa
tépett mezőin, forró és jajongó,
akár a számum és arcunkra gond ró
mély ráncokat, mert zúg a szél, a nóta,
a manák hangja, vágyó és kietlen,
vajudó asszony jajja, kor zenéje
és ránkborul a város néma éje,
házunk hideg, az udvarunk kietlen.

Magunkban élünk százazrek között, mert
nem értünk egygyé még. Elárvult lett a
magányos ember: mint a cigaretta,
elhamvad. Mint az óra, úgy ütött-vert
hajsolt szíve. Ha egyszer egybeolvad
a milliónyi szívverés: világok
csodája lesz, megrendíti. A vágyott
jövő elér hozzánk, szívünk dalolhat.

Most még a lárma csöndje él. A lárma
kívül zajong, belül a néma várás
feszült varázsa és hiába vár más,
nem nyúl kezünk feléje még ma . . . már ma . . .
Már ma: mert vége lett ezer kötésnek,
a szélviharban minden szertefoszlott.
Még ma: leomlik majd a csorba oszlop
s szétporladnak köztünk a kerítések.

(*Népszava* kicenzúrázott versei, ügyészégi bélyegző: 1942. márc. 28. „Nem engedélyezem!”
Dr. Benkő. A vers áthúzva egészében. PI Arch.)

Pünkösdi köszöntés

Könnýű virág lepi már be a kertben a májusi fákat,
Multbamerült, tovatúnt a viharzó, fergeteges tél,
Rossz mese volt, csupa gond, csupa baj volt, ónszinű felhők
Úsztak az ég vizein. Most, íme végeszakadt már
S könnýű virág lepi most be a kertben a májusi fákat.

Szép a cseresznyevirág: bájos történelemóra,
Megtanít arra, mi volt, ami most, ami lesz a valóság:
Nőnek a szirmok a fán és hullanak — érleli napfény
Édes magzataként, csudaként a drága gyümölcsöt.
Marta a szél fagya és férgék hada bár eszi, rágja,

Mégis: élni akar, hát érik már a cseresznye.
Szépen, friss, ropogós-nevetőn, kikacagja a ronda,
Sápadt férgeket és dermesztő böjti szeleknek
Fagyhordó, suhogó sírását: mit neki mindez!
Ínt a cseresznyevirág: bájos történelemóra.

Lebben a májusi szél, hát éljünk vígan, erősen,
Szürke szorongás hályoga miért fedi tiszta szemünket?
Mosdódjunk hamar és frissüljünk májusi napban,
Tarka cseresznyevirág lepi már be a kertben a májusi fákat,
Ember, a május üzen, hát éljünk vígan, erősen!

Főldeák János a munkásírók csoportjához tartozott és sokat tett a fasizmus nehéz éveiben is a szocialista irodalom érdekében.

A horthysta cenzúrával való találkozásairól így ír: „... küldök öt kicenzúrázott verset. Ezek egyáltalán nem jelenhettek meg. Tehát nemcsak a *Népszavából* vagy más mozgalmi kiadványokból parancsolták ki őket, hanem az *Európa közepén* című verseskötvekből és a *Tollal és szerszámmal* című antológiánkból, valamint a munkásírók maguk szerkesztette és terjesztette könyveiből is...”

A horthysta cenzúra által tiltott versei igen értékes dokumentumok. A *Pepita*, a *Pityu macska*, a *Férfiének*, a *Hiába bújsz*, a *Száll a füst* ha szimboliztikusan is, mégis érthetően fejezi ki a világnézetileg szilárd, osztályharcos költő tiltakozását az elnyomás, a jogtalanság, a fasizmus, a háború ellen. A *Száll a füst* a költő „ars poetica”-ja; a *Hiába bújsz* a gyávaság, a megalkuvás ellen emel szót, a *Férfiének* a szabad ember jogát énekli, s a jövőbe vetett bizalmát rója papírra: „s ami nekem csak szándék lehetett, az utódnak majd sikerül...”

Egy kalandorhoz című versében nyíltan ad hangot a fasizmus elleni gyűlöletnek és megvetésnek. Így vall erről a költő: „... határozottan emlékszem, hogy a *Népszava* szerkesztősége 1943-ban kétszer is kísérletet tett a vers közzétételére, azonban a cenzúra nem engedélyezte. Az akkori rendelkezések szerint hasáblevonalokban kellett benyújtani cenzúrára a sajtóközleményeket, tehát az én versem is kiszedve került a sajtóügyszékre. A tiltó pecséttel „diszített” szedéslevonatot a szerkesztőség berámáztatta, mint mások hasonló sorsra jutott írásait is. A szerkesztőség folyosójának falain valóságos kiállítás volt a közléstől eltiltott versekből.”

Ezek a versek az utóbbi években kerültek elő, s közülük több meg is jelent azóta, de ismeretlen a *Népszava* háborús cenzúraanyagában legutóbb felelt vers, mely soha napvilágot nem látott, a költő maga sem tudta megőrizni. Kéziratban ment a cenzúrára, s bár a költő megpróbált „általános” lenni, a faji uszítás ellen íródott élehangú szatirikus verset nem engedélyezte a királyi ügyészség:

Vers egy marhahajcsár fiához

avagy

különvélemény egy férfiúról, utóhanggal

No öcskös, hát nincs okod panaszra, áldott föld ez a terület:
nem hasad meg, hogy hazádnak mondd s tñri, hogy annak hirdeted —
az apádban még sokszor dúlt kétség, míg marhák után baktatott
s bizony, csak dadogta a nyelvünket, mikor tinókra alkudott
a kevésszavú paraszttal, — de kitartá ám egy idegen:
apád szintén és otthont foglalt a Dunántúl egyik völgyiben
s megszokva a földünk levegőjét, vidáman nemzett magzatot —
így lehettél... Beszivárgó apád e honban, élni, részt kapott...
Határon túlról eredtél, öcskös és itt szereztél új nevet,

itt tagadtál meg egy olyan népet, melyet bókolva emlegetsz
úgy másoknak, (de neked nem kell) mert nem lehétnél nagylegény
másképp közöttünk ojtott neveddel, te tömnivaló jövevény!
S ma versenyt öbégatsz a fajtáról, amihez ajjaj, nincs közöd,
de ez nem zavar, dicső férfiú, mert tájékozva köpködöd,
akit jött-ment idegennek ítélsz, hogy elfelejtsd, hogy ki vagy
s így szerezzél magadnak jogcímet, hogy honunk földjén megragadj!

Ezrek nevében éget a szégyen, hogy oly alak is létezik,
mint te vagy, kakukfiók-származás s te jutsz el annyi érdemig,
mennyiig az sem, kinek őse a honfoglaláskor vágatott
e földre, Vereckén keresztül s földért vérével áldozott.
Nem azért utállak, mert idegen vagy — minden embert tisztelek,
ki igazságosan ítél s alkot és mások ellen nem fecseg,
de te öcskös, ocsmányul visszaélsz az emberséggel s azt hiszed,
hogy a törtető csalónak is jár kalapemelő tisztelet!...

Utóhang:

Az őseim parasztok voltak s városi robotos az apám;
nekem is szerszám tñri a markom és küszködök a jobb után —
sosem a származást böngészem, ha emberről mondok valamit,
munkás vagyok s ez minden dolgozó becsülésére megtanít;

ezt jegyezd meg magadnak, öcskös, és készíts őszinte mérleget tetteidről s ne a pofád járjon, míg türelmünket élvezed s ha idegenek ellen kiabálsz, hát tükör elé állj hamar, nehogy ittfellejtsen az Eszme, ami jött-menteket elzavar —
 Hiszem: lesz még itt tisztogatás, mely ítél s demagóg szájra csap;
 ha bőrdet menteni óhajtod: honunkon kívül tágasabb! . . .

(*Népszava* kicenzúrázott versei 1942. máj. 20. „Nem engedélyezem! Nem sokszorosítható! Dr. Mészáros Miksa kir. ügyész” A vers áthúzva.)

Bár nem a *Népszavából* tiltották ki verseit, mégis a háborús vers-cenzúra tematikához kapcsolódik, a bátorhangú, szilárd szocialista meggyőződését verskötetbe gyűjtő fiatal vidéki tanár, *Garai István* esete. Ezekben az években — ahogy Vészi Endre írta „a szellem menekül, szalad, zihál szegény” — a fővárosban a legalitás már nagyon is ingadozó kereteit felhasználva, aki még tud, megpróbál egy-egy allegorikus verset nyilvánosságra hozni a *Magyar Nemzetben* és különösen a *Népszavában*, s itt annyiban könnyebb, hogy együtt próbálnak harcolni a szellem fegyvereivel. Vidéken még sokkal nehezebb. *Garai* megpróbálja 1944-ben engedélyeztetni a már kinyomott kötetet, de az úvidéki királyi ügyészség vétőt emel. A költő nem nyugszik bele, fellebbez, s a szegedi királyi főügyész, Horánszky István dönt 1944 augusztusában — *Garai* ekkor katonai szolgálatot teljesít —: „A felsorolt és terjesztés céljából kinyomtatni nem engedélyezett fentebb megjelölt költemények tartalmát magam is lázításra alkalmasnak látván — azért tartottam helyesnek a kir. ügyészségnek azt az intézkedését, hogy a kinyomtatást nem engedélyezte . . .” Egy hónap sem telt bele, a költő koncentrációs táborba került s *A nyugatra szálló fellegekhez* című kötete végleg eltűnt, csak gépiratban tudta megőrizni, de a kicenzúrázott versek *Pórásszony a vonat ablakából*, *Alázatosan kérem az urakat*, *Paraszt-szügyek feszülése*, *Az én fiam* (a felszabadulás után megjelent Békéscsabán *Lángoló erdők* című kötetében), *Egy gonosz Isten és a Száműzetés* — megmaradtak,* *Csordulatig* című, a felszabadulás után megjelent verseskötetével *Bóka László* foglalkozott az *Új Magyarország* hasábjain.

Az első magyar *Thomas Mann*-fordító, a hazai Modern Könyvtár és az emigrációban létrehozott Új Modern Könyvtár szelíd, polgári humanista költője sem kerülhette el a háború éveiben a „kicenzúralás” sorsát. A *Népszava* tiltott anyagában *Gömöri Jenő Tamás* tollából is találtunk két allegorikus verset. Az egyik a *Kanári dala*, melynek már első sorai szúrhattak — „Én szabad vagyok, de milliő testvérem fogolyként tengeti rongy életét . . .” —, de a szerző 1944-es verseskötetében átcuszott a cenzúrára. A másiknak a címe is szembeütő *Dal a rab fenyőről*. 1941 tavaszán írta *Gömöri*, a *Népszavából* 1942-ben törölték, de *Érett élet* című 1943-as verseskötetében szintén elkerülte a cenzúra figyelmét. Így végződik a vers:

Am ha a távol erdő felől a szél
 A fogolyhoz fújja a honi szagot,
 Felérez a fenyő, mint a rab ember,
 Ha hosszan elnéz egy messzi csillagot.

Hárs László Napló című versciklusa is lázítónak ítéltetett. Érthető, hisz a hivatalos Magyarország számára régóta nemkívánatos elem volt a költő: büntetett előéletű emberként is tartották számon. *Születtem Budapesten* című verseskötetéről 1933-ban izgatás címen három hónapi fogházra ítélték, s a *Népszavában*, *Szocializmusban* közölt írásai, fanyar iróniájú politikai satírái sehogysém illeszkedtek a korszellemhez. *Modora* sem nyerhette el a hatósági emberek szimpátiáját, mert például pere idején ahelyett, hogy *Törekly* előtt meghunyázkodott volna, a kérdésre, milyen indítékok alapján írta az inkriminált verset, azt válaszolta: „Olvastam *Gömös* ökegyelmessége beszédét, melyben azt mondta, hogy örült és gazember, aki háborút akar”. Az osztálybíróság defetistának bélyegezte s elkoboztatta a kötetet.

Hárs László verseit megtaláljuk több korabeli szocialista antológiában, a *Márciusban*, a *Mértegekben*, az 1939-es *Munkás könyvében*, a *Népszava* naptáraiban. 1942-ben a laptól kitiltott *Naplója* — a hét napjai sorban — karképet fest, szellemesen könnyed, egyszerűen-játékos rímekben tömören fogja össze a háborút, a kapitalizmust, filozófiáját az embernek a világban

* Itt igazítjuk helyre az Irodalmi Lexikon téves adatait, *Garai István* nem *Bács-Petrőcön*, 1924-ben született, hanem az *Esztergom* megyei *Nagyöveden* 1915-ben, s nem jugoszláviai magyar költő, hanem *Siófokon* tanár, aki most is ír verseket.

elfoglalt helyéről. Csak a felszabadulás után jelent meg: 1947-ben, a *Népszava* jubileumi nap-tárában. A vers első két szakaszát idézzük:

Vasárnap

A külvilág, mint a tükör,
fényem szemembe veri vissza.
Megtudtam, hogy magam vagyok,
mit mutatnak: csupa kulissza.
Harmincegy évig csaltak engem —
a világot magam jelentem.

Hétfő

Ha gyáram volna, jönne mind.
De hogy mondjam meg, mi a munka!
Falat verek, tetőt rakok
s a semmi épül udvaromba.
Napjaim téglák, életemmel
csak haláloamat építem fel.

A magyar szocialista irodalom történetének ismert jeles kutatója, *József Farkas* néhány ifjúkori írása a *Népszavában* jelent meg. Huszonegyéves volt, amikor *Még nem volt tavaszom* című versét a *Népszavához* adta közlésre, ki is szedték, de az akkori cenzúra, mely az allegorikus verset veszedelmesnek találta, áthúzta azt 1942. április 28-i keltezéssel:

Az én életemben még nem volt tavasz,
nem virított nékem rózsás kikelet,
csak viharok voltak, ordító szelek
csapkodták jobbra-balra testemet.
Volt úgy, lázban égtem, volt, hogy hideg rázott,
néha nem volt ennem, meleg takaróm,
ruhám rongyban lógott, cipóm is átázott
és lyukas oldalán kibuggyant kisujjam
mint kíváncsi gyermek, nézni, mi van künn.
De én mitsem bántam, csak a nótám fújtam,
Dús dalba öntöttem síró bánatom,
ha holdfény megpihent göndör hajamon
és sírva kerestem meleg menedéket,
— mint madár, kis, apró gyermekének fészket —
ha nagy vihar tépett.

Még nem volt tavaszom! Mindig hó takart el,
ha szólni akartam: én is itt vagyok!
Mint szél falevelet, úgy fújtak el nagyok,
azt hitték, ha ütnek, moccanni sem merek.
És jöttek csapások, mint meglazult hegyek,
hogy eltemessék szívem minden álmát
és börtönbe zárják lelkem sóvárgását . . .
vágyam a jobb után: örök temetőbe,
hogy meg ne találjam a sok szép és dőre
vágyakat és álmot. De én felkutattam,
hiába volt utam erős vasszorompó
akadállyal zárva, mert világot ontó
fáklya volt mellettem az én szívem vágya:
világot rengető, mégis félfő, kába
proletárok álma.

Még nem volt tavaszom, de már tudom, hogy lesz,
már érzem vad szélnek süvítő szavát
mint zúgva közeleg: viharkoronáján
villámok cikáznak s mint bögő gránát
dübörög az éjjel, meghasad az ég
és tüzes eső hull, mely feléget mindent,
ami régi, ósdi, piszkos és szemét.

Millió szivekben lüktető akarat
kíséri e szörnyű, véres színjátékot
és a vihar után új fák rügyeznek majd,
a csüggedt ajkakon ujjongó dal fakad
és kábult emberek új erőre kapnak.
Bambán néz rám a Hold, még nem hisz szavamnak,
nem hiszi, hogy győznek, kik most utat raknak
az új, nagy Tavasznak.

Kassák Lajos tiltott verseit nem találtuk a megőrzött *Népszava* cenzúra-anyagban. Kassák sűrű összeütközése a hatalommal regényei és versei, folyóiratai és állásfoglalásai, emigrációban és itthon kiadott írásai miatt, ma már közismert. A Tanácsköztársaság leverésétől kezdve egészen a felszabadulásig számtalan esetben jutottak művei az elkobzás sorsára, s szerzőjük bíróság elé, sőt toloncra és fogházba is. Kezdvé a bécsi *Máglyák énekeinek* tizenkilences költeménytől, az ugyancsak emigrációban Bécsben kiadott *Álláspont* című prózai íráson át a *Kommün*-ig illetve a versfordítás-miatti peréig, a számtalan *Munka*-perén át végigkísérhető következetes, nyugodt szembenállása azzal, amit annakidején hivatalos Magyarországnak neveztek. A dokumentumok azonban többnyire nem tűnnek el, hanem lappanganak, hogy aztán egyszer felszínre kerüljenek. Így maradt fenn két gyönyörű Kassák-vers, a *Parázs a hamu alatt*, a *Magyar Nemzet* 1945. május 6-i számában, ahol a cím alatt olvasható, hogy „1943 novemberében a cenzúra nem engedélyezte”, és a *Halott katonák*, a *Népszava* 1945. május 20-i, vasárnapi számában, ez 1944-ben nem ment át a cenzúrára. 1945 után mindkét vers megjelent kötetben.

Keszthelyi Zoltán 1933 óta volt a *Népszava* munkatársa, de verseit nemcsak a szociáldemokrata párt lapja közölte, hanem a *Nyugat*, a *Szép Szó*, a *Válasz* és más lapok, s nevét a korabeli szocialista antológiák mindegyikében megtaláljuk. A háború idején az ő versét is kicenzúrázták a *Népszavából*. 1943. szeptember 18-i keltezéssel szerepel az áthúzott versek között gyönyörű verse, a *Jövendő méhe*, mely azóta sem jelent meg nyomtatásban, a költő is végleg elveszettnek hitte. Így a vers nem kerülhetett bele a költőnek az 1968-as könyvnap alkalmával kiadott *Az ősz gyertyái* című kötetébe sem:

Jövendő méhe, szülj meg újra engem
Ütöttek-verték, itt a csúf jelenben,
Hol zsarnok öklöket lóbált a durva
Önkény, amely a mérgét szertefújta
És nappalok és éjszakák szívére
Hiába szállt az emberszavú béke.

Jövendő méhe! bűnhődöm, szegénység
Aszalja testem, bár eszem kevély még,
Hiába élek tétlen, száműzötten,
Forró zeném zajos városba szökken,
Bérházak újra hallgatják ígémet,
S ütemre lépnek majd a gyöngö vének.

Ó, farkastorkú gyűlölet, rikácsolj,
A pusztulás házának ablakából
Hajtsd a kétség romboló csíráit;
A forradalmi lélek még világít
S ha meghalok, az ég, a föld betöltve
Harmóniával hull volt börtönömré.

Ki tudja, milyen átkot vált valóra
Az eljövendő tisztahangú óra,
Midőn a kín, az ütlek vézna testem
Emlékeként tüzekre gyúl a versen,
S a könnyet ékes értelembé rakják
Vitézeid te, száműzött szabadság.

A lappangó, szétszórt, nehezen fellelhető irodalmi dokumentumok alátámasztják azt a feltételezést, hogy Magyarországon a szellemi ellenállás, az értelem bátorsága s leleményessége nagyobb, szélesebb volt, mint ahogy azt eddig a kutatás elkönnyvelte. A háború éveiben egyre-másra születtek a náciellenes gúnyversek, melyek általában allegorikus formában támadták a hitlerizmussal való szövetséget. Ezek közé tartozik *Kunszery Gyula Krimhilda bosszúja* című verse is, melyet — ahogy a *Magyar Nemzet* 1945. szeptember 2-i számában olvashatjuk — „a háború kitörésekor Magyarország német-párti hadbalépése ellen irt allegorikus vers közlését a cenzúra annakidején nem engedélyezte”.

Nemegyszer állt verseiért bíróság előtt *Lukács Imre*, az illegális kommunista párt szerény állhatatos harcosa, s nemegyszer szenvedett börtönt mozgalmi munkájáért és sajtó útján elkövetett igazgatásért. 1931-ben perbefogták az *Ifjú Gárda* című lap 1930. június 24-i, 1. számában megjelent *Harcra* című verse, valamint két cikke miatt; 1933-ban az *Új Harcos* 1. évfolyamának 2. számában, *Lázár József* álnévvel jegyzett *Munkásteányhoz* című verse miatt (1—1 havi fogház); 1934-ben *Mert mi nem felejünk* című verseskötete miatt. Osztály elleni igazgatás és felforgatásra irányuló szándék miatt előbb két hónapra, majd az ügyész fellebbezése után hat hónapra ítélték, amit le is töltött. Érthető tehát, hogy a háborús korszak kicenzúrázott anyagában is találunk verset a költőtől, a *Szamadást*. *Lukács Imre* így emlékszik vissza ezekre az időkre: „... én ekkor már Ukrajnában, a front mögött 200—300 kilométerrel reménykedtem büntetészázadomban sorstársaim körében, köztük *Kasso* és a néhány évvel ezelőtt elhunyt *Roxi* kommunista grafikusokkal együtt. — Hogy a cenzúra mennyire függött, nemcsak az emberektől, hanem a háború mindenkori állásától, ezt nem csak a *Szamadásom* sorsa, hanem sok más is mutatja. *Népszavában* 1941 vagy 1942-ben megjelent *Hétköznapi* című elbeszélés — két héttel azután, hogy a cenzúra előzőleg más címmel, és az első hat-nyolc sor más változatában, nem engedélyezte. 1941 őszén, *Szalmás Piroska* halála után a *Koszorú helyett Sz. P. sírjára* című versem — melyet a *Népszava* úgy hozott, hogy a *Koszorú helyett* címrészt a *Szalmás Piroskát* elsrítató három vers fölé tette közös címnek — második szakaszát kivágta, s ez a versem teljes egészében csak a felszabadulás utáni egyetlen kötetemben olvasható. Ugyanitt olvasható a *Szamadás* is, apróbb változtatásokkal. — A cenzúrával vívott harcom egyik eredménytelen részére még mindig fájó szívvel emlékezem, mert a *Mese az óriásról* című versem mindörökké elveszett. A moszkvai csata utáni napokban írtam s azonnal fölvittem a *Népszavá*hoz. Már nem tudom, *Szakasits* elvtárs olvasta-e vagy más, de elfogadták és nyomban tudomásomra adták, hogy valószínűleg a karácsonyi számban jön. December 20-a táján fölmentem a *Népszavához*, hogy az esetleges korrekciót elvégezzem. Ekkor kellemetlen meglepetés ért: *Szakasits* elvtárs visszaadta versem kéziratát azzal, hogy nem akarják betiltatni a lapot. Én hiába érveltem, hogy csak egy meséről van szó. *Szakasits* »bebizonyította« — amit én természetesen nagyon jól tudtam —, hogy a versben szereplő óriás a hitleri Németország, 77 gyereke az ugyanannyi millió lakosát jelenti, s ha a *Népszava* leközi az óriás csúfos halálát megéneklő verset, betiltják a lapot. Ha jól emlékszem, 1942 elején *Földeák Jancsinak* adtam a verset a *Március* című almanach részére (de az is lehet, hogy a *Magatartás* volt akkor soron). Az anyagot két részletben adták be a cenzúrához, az én versem a második résszel jött vissza »nem engedélyezem« bélyegzővel... Akkoriban legjobb versemnek tartottam, minden bizonnyal a mondanivalója miatt...” (1968. március 27-i levél). A *Népszavából* annakidején kitiltott vers utolsó sorait idézzük:

... magyar vagyok, munkás, költő és ember
s habár szívem félig telt félelemmel,
mégis — vállalva mit a sorsunk rám mér —
küzdök tovább a magunk igazáért.

A *Népszava* tiltott költői között találjuk az akkor huszonegy éves *Rajcsányi Károlyt* is. Útját, mely korán az üldözött költészethez vezetett, megismerjük *A szocialista irodalom útján* (1939—1944) című gépiratos tanulmányából, melyben — mint egyike a legilletékesebbeknek: kortárs és aktív részvevő — a „munkásírók” csoportjának történetét dolgozza fel. Szülei, mindketten szervezett munkások, második otthonukba, a könyvkötők szakszervezeti házába hetenként magukkal vitték fiúkat, hol táppénzért vagy munkanélküli segélyért, hol pedig kultúráért. Itt kapott először tiltott irodalmat, Marx, Engels, Lenin egy-egy munkáját a szakszervezeti könyvtárostól, *Földeák Jánostól*. Tizennyolc éves volt, amikor első verse, *Az ajkai üvegyárban* címmel a karácsonyi *Népszavában* megjelent. Ekkor *Földeák János*on keresztül ismerkedett meg a „Munkásírók”-kal, s vett részt hetenként kétszer tartott összejöveteleken a szakszervezeti könyvtárban. Versei ezekben az években majd mindegyik szocialista antológiában fellelhetők, így az *Új almanachban*, majd az „M”-betűs kiadványokban — *Méreg, Március* — (ez utóbbi az 1942-es emlékeztető március ünnepére készült) —, közben a

Hét hangban már tíz verssel és öt Rilke-fordítással szerepel. A cenzúra megtévesztése céljából a komoly mondanivalót, könnyed, tréfás formába öltözteti. Kitűnően sikerült e szándék megvalósítása az *Aprilis* című versben. Két szakaszát idézzük:

Felültetni, akik leülnek,
leültetni akik felültek,
becsapni őket, kik becsaptak,
kinyitni ajtót, mit becsaptak,
köveket dobni a köveknek,
s őket követni, kik követnek.

Ma keddre kelve kedvre lettem
s bolond dalokkal telt a lelkem,
mert tudtam, hogy megint a tiszta
Május jön tréfás Aprilisra,
s szabad tavaszt hoz. Ó, ha benne
meghalnék, az is tréfa lenne.

Mint a költő visszaemlékszik rá, az olvasók megértették, kiket kellene „leültetni” (börtönbe csukni), azokat, akik „felültek” a hatalom polcaira. Értették, hogy akik „leülnek” — a mozgalom harcosai. „Kinyitni ajtót, mit becsaptak” — azaz őket kiszabadítani. A *Hét hang* átcsúszott a cenzúrán, de a *Népszavából* ugyancsak 1942-ben már négy Rajcsányi-verset törölt a cenzor: *Négy cserép*, *Láttam, Költői hadijelentés* és *Költőknézés üvegszemmel*. Ez utóbbi három mindmáig ismeretlen, de a negyedik, a *Négy cserép* is aligha ismert, hiszen több mint negyedszázaddal ezelőtt, közvetlenül a felszabadulás után jelent meg, 1945-ben a *Májusi kórus*. *Harcos versek gyűjteménye* című kis antológiában.

A tiltott versek közül kettőt idézünk:

Négy cserép

I.

Mocsárba fulladt föld felett
jeges fénnel bolyong a nap.
A festő, zöld rügyek helyett
az ágak hernyót hajtanak:
sok nyálkás hullakék virág
virul mint élő lombozat . . .

Beszél a táj:

„Ki erre jár,
a farkasnál is lomposabb,
a felhőknél is rongyosabb.”

II.

Madárijesztő két paraszt
botot ragad, tüskébe nyúl,
de varjút, vércsét nem riaszt,
— itt dögmadár a földesúr:
ma itt rabot, holnapra már
a ruhát másról nyúzza le . . .

Reccsen az ág:

„Másik hazát

Keress magadnak, búza se
terem számodra, dudva se.”

III.

E tájon mi sem változott
egy ezredéve, úgy lapul
sarába, mint elátkozott
üregébe a sánta nyúl:

A szél zizeg:

„Itt nem fizet

a föld nekünk, egyetlenegy
hasznunk a bér, csak kegyre megy.

IV.

Keletről kél a büszke nap:
keletről jöttek őseink,
hogy új hazát foglaljanak
a közösségi jog szerint,
egyformán osztó nagy hazát,
kinek folyója, rétje sok . . .
„Zörren a nád:
„A lápon át
gázoljatok át koldusok,
várnak a testvér városok!”

Költői hadijelentés

Hans Reiter vélem egyivású gyerek.
A háborúutáni húszas évek
legelején látta meg az eget.
Felnőtt mint én . . . és a halálba tévedt,
de erről Hans Reiter „már” nem tehet.

Az apja Sedánnál nyomást kapott,
s nem halt bele, csak nyomorék maradt . . .
(Emlékét őrzik háborús lapok
s két mankó egy elhervadt kép alatt.)
Az apa huszonnégyben kalapot

emelt a szelíd jóhalál előtt
s magára hagyta gyermekét s a házat,
hol az anya állt őrt a tűz fölött
és krumplit főzött a szegény-alázat,
míg minden tányér, bögre eltörött . . .

És Hans Reiter az iskolát kijárta,
és Hans Reiter felvett egy barna inget,
és Hans Reiter munkásnak ment a gyárba,
és Hans Reiter felé egy nóta intett:
„Erősen áll a Rajnánál a várta . . . ”

s katonának vonult e nóta mellett,
és lett bátor ejtőernyős-vadász
és repült, hogyha repülnie kellett,
és megtudta, hogy ölni tud a gáz
s a gázálarcban sűrűbb a lehellet.

Tudta, ha gyullad az országhatár
és ezer gépmadár bömbölve bög,
őt is elviszi egy halálmadár
és ledobja valahol ölni őt
ahol reá a holtak álma vár.

S látta nyugaton gyúlni a tüzet
és hallotta az ágyuk bömbölését,
és tudta: folyik a nagy ütközet,
és megértette sorsa rendelését,
hogy nem magáért, apjáért fizet.

S ezerkilencszáznegyven májusában
Hans Reiter, az ejtőernyős-vadász
szorongó félelemmel húsában
repülön a nyugati frontra ment.
Ezerkilencszáznegyven májusában

sox német gép Hollandia felett
ejtőernyős embereket dobált
a nagykaliberű bombák helyett,
míg száz gépfegyver riadót dobolt
s szelid harangok zengték a delet.

S a nagy tiszavirágok fenn az égen
lehulltak lassan. Lassan földet értek
a hollandus, tulipánszórta réten.
Úgy kívánta a német hadiérdek,
hogy csatahely legyen e földi éden,

hogy Hans Reiter gépfegyverrel kezében
a pusztulást, a vért hozza ide,
hogy rémület legyen úrrá a népen,
hogy elhagyja békéje és hite . . .
. . . És repülők pásztáztak fenn az égen.

De Hans Reiternek megdermedt a vére,
régén halott, rokkant apjára gondolt,
s az édesanyja csókja hullt szívére,
s a réten egy tulipánt leszakasztott . . .
S mint egy kötözött, láncravert kutyát
agyonverték őt a holland parasztok.

Bővebben kell szólnunk az erdélyi kommunista költőről, Salamon Lászlóról. (Neve *A magyar irodalom története* 6. kötetéből — sajnálatos véletlen folytán kimaradt.) Nagyváradon született, de az egyetemet már Budapesten kezdte, latin—magyar szakon. Tanulmányait nem fejezhette be, mert a Tanácsköztársaság leverése után forradalmi tevékenységéért négyesztendői börtönre ítélték. Szabadulása után visszatért Erdélybe, Kolozsvárott telepedett le, írt verseket, cikkeket, részt vett több folyóirat szerkesztésében — *Aurora*, *Új Kelet*, *A Másik Ut*. — S mint 1919 után, a második világháború éveiben sem kerülhette el sorsát: 1944-ben a Gestapo Dachauba deportálta. De sikerült élve kikerülnie a pokolból, s visszatért hivatásához. 1945 után — is találkozunk az aktív, termékeny publicista szerkesztővel, marxista elveihez máig hű költővel, akinek eddig tizenöt verseskötete jelent meg: az első Nagyváradon, 1914-ben, a tizenötödik pedig 1968 nyarán a kolozsvári Ifjúsági Könyvkiadónál *Legszébb versek* címmel. Annakidején az induló fiatal költő egyik első recenziója Tóth Árpád volt a *Nyugat* 1916-os évfolyamában.

A magyarországi háborús cenzúrával kapcsolatban csak közvetett tapasztalatai voltak a költőnek. „Rendszeresen drága jó barátom, Szakasits Árpád közölte, hogy ezt vagy azt a versemet az ügyészség kicenzúrázta. Egy ízben pedig Kállai Gyula közölte velem, hogy *Te csak a kohók tüzeiben higgy* című, kicenzúrázott versemet egy másik soros ügyész közölnétek minősítette s az kb. három héttel később meg is jelent a *Népszava* vasárnapi mellékletében, s 1943 utolsó heteiben a Cserépfalvi kiadásában megjelent *Ember, hol vagy?* című verskötetemben is. Ennek a kötetemnek sorsa — melyhez képest a cenzúra barbársága és a terrorista bíróságok gyakorlata is „enyhének” mondható — . . . a német megszállás után a nyilas csöcselék feldőlt a Cserépfalvi elvtárs könyvkereskedését és verskötetem összes példányát, Kassák, József Attila és több más baloldali író-költő kötetével együtt és egyidejűleg, megsemmisítette, illetőleg máglyára rakta. Erről bővebbet Cserépfalvi elvtárs tudna mondani, mert engem a német megszállás már — végzetemre — Kolozsváron talált. Dachauból való visszatérésem után kolozsvári barátaim megőriztek számomra néhány példányt . . .” (S. L. levele, Kolozsvár, 1968. május 16.)

Ember, hol vagy? című kötetét szépen mutatta be az *Uj Idők* 1944. évi 4. számában Benedek Marcell.

„Mondanivalója rokonszenvenné teszi Salamon László költői egyéniségét. Idealista, aki nem »kenyérre, husra, mézre, vajra« éhezik, hanem tiszta szóra és emberségre. »Nagy álmok fakadoztak benne«, az emberről, akit nem lát, keres és visszavár. Embertelen korunkban magányosnak érzi magát, de nem a romantikus költők gögös magányába menekül: az ő magányában ott van mellette az egész emberiség, amelynek jajját hallja, amelyért »lenni, élni: szent feladat« s amelynek javáért, életéért hősnéki kell lenni, egészen fel kell áldozni magunkat.

Ezek az érzések, mielőtt az olvasóhoz jutnak, az értelem szűrőjén mennek keresztül. Kifejezésük sohasem forrósodik páthosszá. A képzelet sem uralkodik a költőn; kevés képet használ, s mint a városi ember kirándul a természetbe, amely szemmeláthatóan nem otthona,

vázlatkönyvében csak egy-egy ceruzarajzot hoz haza. Hangulatai sohasem végletesek; megmaradnak a bölcselkedés, vágyakozás, rezignáció és a mélabús búcsúzkodás vagy visszaemlékezés korlátai közt. Ezek legkedvesebb és legjobban megírt témái.

Stílusa, formaművészete pontosan megfelel ennek a költői természetnek. Verselése gondos; de nem akar csillogni, nem akar feltűnni bravúraival. Sőt megvan benne az a csöpp kis pongyolaság, ami az igazán elegáns emberek ruhaviseletét szokta utánozhatatlanná tenni. Nem olyan, mintha »skatulyából« húzták volna ki . . . »

Egyik kicenzúrázott versét idézzük:

Szent éhség

Szemem éhkoppal nem meredt még
kenyérre, húsrá, mézre, vajra,
(s bár ez az idő is eljöhet még)
lelkem más éhség-fajta marja.
Éhezem a tiszta szó kalácsát
s emberségért tüzel az éhem
és az igazságra szomjazott meg
meghajszolt, terhes, büszke énem.

Ez az éhség is átkozott ám,
mert éhezőkért támadt éhség,
kinnal cifrázza éji párnám,
míg takaróként fed a kétség.
Lázt, hogy közönnnyel torkig lakva
röhögik szent éhem a latrok
s míg szemembe maró könnyek gyűlnek,
bőséget ont a föld alattok.

Tudom: jobb volna vállam vonva
— én is — ha járt utakra térnék
és bendőmbé, ha ételt gyúrtam,
ne marna többé lelki éhség.
Ó, de amit a gonosz lát jónak
nincsen azon, ó nincsen áldás,
fülembé akkor is zúgva zúgna
a mélyből jövő, vad kiáltás.

Kiáltás, ami vád és vétek
s amíg kiáltják, nincsen béke.
s míg kitarjuk a fülünk néki,
megnő tőle a lelkünk éhe.
Az enyém megnőtt s hangos szóval
követel tisztább ember-létet,
jóllakva tartok az éhezőkkel
és vélem tart az igaz élet.

Nemcsak kenyérrel él az ember,
de él igével, igazsággal
s aki az igazságért lángol,
éhségért az éhséget vállal.
E szent éhség nevében kiáltom:
oltsa éhünket tiszta szándék,
nehogy mi robajló pusztulásunk
a sátán fegyverévé váljék.

Szentkirályi János, a *Szabad Föld* főszerkesztője fiatalon ismerkedett meg a magyar királyi cenzúrával. Alig tette le az érettségét, versei máris megjelentek a Népszavában, és más baloldali lapokban, s alig kezdett verseket írni, a cenzúra máris lecsapott rá. „1942 októberében vagy novemberében — írja — a Népszava Kolozsváron akart egy irodalmi estét rendezni, baloldali írókkal, költőkkel és művészekkel. A lap már hirdette is, feltűnő helyen, keretben. Itt én is felléptem volna. Volna — mert 3 nappal az est előtt a cenzúra az előadásra szánt

anyagok — főként versek — 80 százalékát nem engedélyezte ... két olyan versem is van, amely legalább ötszörös visszadobás után végre 1944. február végén jelent meg a Népszavában." (Sz. J. levele Budapest, 1968. április 19.) A *Népszava* kicenzúrázott anyagában találjuk *Tiétek vagyok* című versét, melyben hitet tesz a munkásosztály mellett:

Apám s anyámat tagadnám meg,
ha nem tartanék véletek,
lelkeim, magyar proletárok,
hisz a vérem a véretek!
Csak az a régi suszterműhely
tudna elmondani sokat,
hol a sarokban édesapám
foltozta a bakkancsokat.

Énl a csizmákon kuporogtam,
szemeim éhesen lestek,
bámultam a ráncos arcokat,
mikor beszélgetni kezdtek.
Iszak bácsira jól emlékszem,
Ő volt az örök lázadó,
szegénynek kevés volt a kenyér,
de sok a föld, s a házadó ...

Am néki földje sem volt semmi,
de nyakán lógott tiz poronty
S mindig másokért küzdött szegény,
el is nevezték, hogy bolond ...
Szocialista volt; s e miatt
őrizni kellett igazát,
csak nálunk, a suszterműhelyben
önthette ki a panaszát.

Akkor én nem sokat értettem;
már meg bizony csak azt tudom,
azt a lázadó szegénységet,
mely ott lángolt homlokukon.
Csak ezt hoztam el a szivemben,
meg pár sikoltó jaj-szavat,
amiket el kéne zokognom, —
de hiába, mert nem szabad!

Az iskolák lehulltak rólam,
az egyetem is lepereg, —
tiétek vagyok, a tiétek,
leköpött szegényemberek!
Nem bánom, ha üldözött leszek,
ha hullik is rám az átok,
tiétek vagyok, a tiétek,
szívemet is Ti adtátok!

Az első harcok előtt állok,
jöhet akár a félvilág,
millió Iszak bácsik őrzik
a nyomor lázadó fiát!
Tiétek vagyok, proletárok,
a vérem a ti véretek, —
apám, s anyámat tagadnám meg,
ha nem tartanék véletek!!!

„Kevés magyar költő van, akinél a párttal való találkozás, a kommunista harcosság és tisztaság, a rendíthetetlen mozgalmi helytállás oly magától értetődő igazsággal és világossággal fejeződik ki, mint Szűdi Györgynél ...” — írja a költő *Esztendőök* címmel 1956-ban

a Magvetőnél megjelent verseskötetének bevezető tanulmányában Füldeák János. Szüdi György munkás volt és kommunista, költő és harcos. Fiatalon fizikai munkásként kereste kenyerét Párizsban, hazatérte után a KIMSZ-ben, majd az illegális kommunista pártban dolgozott. Írásai a harmincas évek végétől kezdve jelentek meg, s negyedszázaddal verseinek kicenzúrázása után József Attila díjat kapott. A negyvenes évek szocialista antológiában — *Mérleg, Március, Mérték* — találkozunk verseivel, a *Népszava* tiltott anyaga között pedig rábukkanunk egy szép versére, melynek tizennégy esztendőtt kellett várnia, hogy napvilágot lásson. Érdekes az 1942-es eredeti gépirat összevetése az 1956-ban megjelent szöveggel:

Kesergő
(Az eredeti, kicenzúrázott példány.)

Hazátlan csavargók
Leszünk valahányan.
Árok lesz a társunk,
Mezők harmatával.
Hajunkat a szellő
Két marokra fogva,
Rongyos ruhánk szélét
Porral teleszórja.
Ki hitével játszott, —
Évek sodrán forgott:
Koldus rongyaitól
Remélhet *majd* csókot!
Kit istenné áldott
Önmaga hatalma:
Álmod *sir* a Naphoz, —
Tépett ág lesz karja!
Ki másokért fázott,
Emberségét fájva:
Dacosan megérik
Az akasztófára! . . .

Kuruc kesergő 1942-ben
(Szüdi György: Esztendők. Versek.
Bp., 1956. Magvető Könyvkiadó.)

Hazátlan csavargók
leszünk valahányan,
árok lesz a társunk
mezők harmatával.
Hajunkat a szellő
két marokra fogja —
rongyos ruhánk szélét
porral teleszórja.
Ki hitével játszott,
évek sodrán forgott —
koldus rongyaitól
remélhet *csak* csókot.
Kit istenné áldott
önmaga hatalma —
álmod *kér* a naptól,
tépett ág lesz karja.
Akinek még drága
egyetlen hazája —
dacosan megérik
az akasztófára.

A többségükben fiatal szocialista költők tiltott versei között megtaláljuk a hatvanadik életévét is túlhaladott, s a cenzúra miatt már régóta allegorikus, gyermekverseket irdogáló Tuba Károly áthúzott, *Fatusi csónokban* c. versét is 1942 áprilisi dátummal. Érthető, hisz a költő ismert alakja volt a munkásmozgalomnak, 1919-ben a Közoktatásügyi Népbizottságon dolgozott, ezért kétévi börtönt szenvedett, s neve ott szerepelt a rendőrség politikai osztályának sokezer nyilvántartottja között.

A faszizmus ellen küzdő munkásírók csoportjába tartozott Vaád Ferenc. Írásai a *Népszaván* kívül a különböző antológiákban — *Mérleg, Mérték, Tolla* és *szer számmal, Munkások* — jelentek meg. A háborús korszak kicenzúrázott versei között két Vaád-verse bukkantunk. Az egyik a *Két panasza*, melyre a szerkesztőség részéről kézzel ráírták: „Tegyük félre” — valószínűleg újra megpróbálták felküldeni cenzúrára —, s a másik a *Napszamosok*. Itt az „Eltesz-zük” kézírásos megjegyzés szerepel. Ez utóbbit közöljük.

Libasorban, fáradtan, hallgatag
lénnek az eperszinű ég alatt,
vállukon éles napszamos kapa,
ruhájukon az izzadt föld szaga
és tarka foltokban a szegénység.

Meleg szemükben búza csirázik,
de üres vékát cipel a másik
és a bádög-krisztusra kalapot
csak panaszból emelnek sorra ott,
hogy kevés volt a májusi eső.

Az életük is kiszáradt meder,
benne kopoltyús, puffedt gond hever,
a kertek alól, mit kutya ugat,
míg az égre apró ezüstlyukat
fúr a konok esthajnali csillag.

Észre sem veszik... Vagy ezer éve
jár így az úton a kapa népe,
hogy talpaik alatt a por pereg
és kenyérüket kővér egerek
eleszik mindig a szájuk elől.

Tatár, török meg magyar úr alatt
egyformán éltek s éneke hallgatag;
vállukon kemény napszámos kapa
s az asszonyok mellén éhes baba
jóllakni mohón tej után kutat...

Vérsi Endre, az egykori „munkásíró” útját versek és regények, színdarabok és hangjátékok jelzik. A háborús korszakban szinte mindegyik szocialista antológiában fellelhetők írásai (*Március*, *A Munkás könyve* 1939 és 1943-as kiadás, *Népszava* naptárak). Az 1942-es *Népszavának* benyújtott *Szerelemért haltak éneke* című költeményét a cenzor tilosnak ítélte, de a sors furcsa játéka következtében a vers mégis megjelent, a *Fekete rév* című 1944 januárjában kiadott kötetben, mert — ahogy a költő visszaemlékszik rá — az ilyen kis füzetek elbírálásában a cenzúra általában lazább volt.

Szerelemért haltak éneke

Lehull a hold, a vizek megremegnek,
a téboly nyitja vad virágait
s lankáin elporlódott őshegyeknek
a semmi bársonyfűveket terít.
A hó lehull s a lápok vastag nyála
csak kúszik falvak, városok felett
s mint zöld epe, úgy ömlik éjszakára
a mákony és a torz önkívület.

Lehattünk volna méltó harcosok tán,
de elragadott lenge csónakunk
s a mámor folyosóin kóborolván,
sodort a láz és most lakolva: un!
szerelmünk és csömmörbe fült évések
emléke mar, mint sav gyomor falát
s mert hősi vér öntöz mezőket, rétet,
minket halálunk vad szégyene rág.

A sárban kúszunk, mint a satnya férges
s felettünk száll a jövő és a nap,
a rengeteg úgy repül, mint az ének
s mi fetrengünk halbűzös ég alatt.
Szerelmünk csörget gyöngyként ikraláncot,
s az arcán ráncot, szemén hályogot
visel s úgy rúgja most a kerget táncot,
cipője, mint a vak botja, kopog.

Jár dicstelen halálunk! Hányan esnek
görcsös karodba fagy és lánghalál!
Ám ők mind karcsúívű hidak lesznek,
rajtunk a rothadás, mint békanyál
s míg őket idézik időtlen-évig
a vének és az ifjak: mind, ki él:
emlékünk útvesztőit el nem érik
csupán a vihar és a lanyha szél.

Amint Rajcsányi Károly írja fentebb idézett tanulmányában, 1943 őszétől kezdve szinte lehetetlenné vált a munkásírók csoportjának harca. Pedig még ekkor is újabb és újabb terveket szöttek, az ötödik „M”-betűs kötet, az 1943 végén 1944-es dátummal megjelent *Munkások* után is próbálták meg gyűjteményes kötetet kiadni: a kiadói és nyomdai feltételek

megteremtésére Nádass József — tőle verset nem, de több áthúzott cikket találunk a háborús Népszavában — vállalkozott: „A terv az volt, hogy az 1942. március 15-i szabadságharcos tüntetés második évfordulójára jelenjék meg az antológia, első számaként egy újabb folyóiratszerű sorozatnak, s az egyes kötetek címe egy-egy József Attila idézet legyen. *Ez a mi munkánk* . . . címmel készült a március 15-i első szám. Az előkészítő tanácskozások, a kéziratok összegyűjtési, lektorálási munkálatai meglehetősen elhúzódtak, így a kötet megjelenésére új terminusként a munka felszabadításának nemzetközi ünnepét, május elsejét tűztük ki. Március 18-án este a Margit sörözőben Mód Aladárral folytattunk megbeszélést Berényi István társaságában . . . És másnapra, 1944. március 19-re virradólag bekövetkezett a német megszállás . . .”

Sem az *Ez a mi munkánk* . . . , sem a *Népszava* meg nem jelenhetett, de versek mégis, a leggyilkosabb napok idején is születtek és terjedtek. Az első világháború híressé vált antimilitarista költője, Várnai Zseni *Kopogtatok* című verse sokszorosított formában terjed s buzdít harcra a fasiszta megszállók ellen. De nem volt ez az egyetlen. Az Országos Széchényi Könyvtár 1944-es röplapjainak gyűjteményében találtunk egy ismeretlen gépiratos verset, mely a legpregnansabban fejezi ki annak a kornak a betűhöz való viszonyát: a címe *1944. március 19.* Írta Zrúfkó Zoltán 1944. március 20-án, s az egyleveles papírra kézzel ráírva, hogy a vers szerzőjét „Egy félévre internálták e vers és egy Hitler gúnykép miatt”.

. . . Szomorú tavaszra virradt ma a magyar:
Nem teheti azt, mit szíve, lelke akar!
Szent honunkat ismét idegen úr járja!
Újra rab lett ma a magyarok hazája . . .

Aki a verset írta, szökése után, 1945-ben jelentkezett a demokratikus hadseregbe, később kultúrötthon igazgató volt, most a Találmányi Hivatalnál dolgozik, de a tollat nem tette le. Az ifjúkori vers helyett kromikát, humoreszkeket ír, a gúnyrajz helyébe mozgalmi és reklámplakátok léptek. Visszaemlékezve a versre és következményeire így ír: „. . . A csepeli WM-ben dolgoztam, mint irattári gyakornok 1943—44-ben. A verset ott írtam, más hasonlókkal együtt, melyeket bizalmasabb, hasonló politikai állásfoglalású barátaim sokszorosítottak írógépen és a sokszorosítógép kezelője, Kontra József — (ma vállalati jogtanácsos), aki egyik Hitler gúnyrajz röpiratát is sokszorosította. Ezeket magam terjesztettem, oly módon, hogy irodákban, raktárakban, műhelyekben »otthagytam«, vagy kerítésekre kirajzszegtettem és a HÉV vonatokról leszórtam. A megszálláskor írt versem és a röpirat egy példánya is a Gestapo kezébe került. Könnyű volt megállapítani, hogy azok a WM Ormig rendszerű sokszorosító gépén készültek. 1944 júniusában Gestaposok rángattak ki az ágyból . . . A Pestvidéki törvényszék fogházába vittek. Aztán a szokásos vallatás a svábhegyi Melindában. Kínzás, verés hetekig. Később megtudtam, hogy Kontrát is elfogták, néhány órával előbb, mint engem. Mindkettőnkét azért vallattak — sikertelenül, hogy áruljuk el egymást és feltelezett kapcsolatainkat. Két hónap után átadtak bennünket Hain Péterék politikai rendőrségének. (Akkor voltam 19 éves.) . . .”

Tiltott versek, üldözött költők, halálba hajszolt költők . . . Az üldözött, elsüllyedésre ítélt versek fennmaradtak, s negyedszázad múltán élők szólnak hozzánk egy fiatal, bízó, harcosszocialista költő-nemzedék nevében! Hídat emelnek a múlt és a jövő között.